

УДК 338.5: 339.13

*О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділення ціноутворення,
інфраструктури ринку
та розвитку наукових інновацій
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів

Постановка проблеми. Категорія «ціни» найбільш складна і поширена серед усіх економічних категорій. Вона найбільш вживана людиною в повсякденному житті і є несучим каркасом усього економічного механізму національного господарства. При оптимальній системі ціноутворення ефективно функціонує податкова, кредитна, страхова системи тощо.

Згідно з теоретико-методологічними підходами ціноутворення рівень ціни на будь-яку продукцію і в різні періоди містить у собі суперечність. Для виробника продукції ціна завжди низька, а для покупця – висока. Узгодження цієї суперечності відбувається на ринку на основі закону попиту та пропозиції, який, на наш погляд, є Біблією ціноутворення в ринкових умовах. При цьому пропозиція ґрунтується на теорії трудової вартості, а попит – на теорії граничної корисності. Основоположниками теорії трудової вартості були В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо й К. Маркс [1–4]. А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» наголошував, що саме праця є єдиним, загальним і єдино точним мірилом вартості. Теорія граничної корисності пев-

ною мірою заперечує трудову теорію вартості, оскільки стверджує, що якщо товари не можуть задовольнити потреби покупця, то затрачена праця на їхнє виробництво не створює вартості.

Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Парето поєднали трудову теорію вартості й теорію грошової корисності. Поняття з теорії трудової вартості лягли в основу закономірностей формування пропозиції, ідеї з теорії корисності ввійшли в пояснення формування споживчого попиту на ринку. А. Маршалл досить вдало продемонстрував взаємодію теорії граничної корисності та трудової вартості з роботою двох лез ножиць: якщо одне лезо нерухоме, процес різання відбувається завдяки руху іншого [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями механізму ціноутворення на агропродовольчу продукцію як в умовах планово-адміністративної системи, так й у ринкових умовах займалися великі колективи провідних науково-дослідних інститутів колишнього Радянського Союзу, України, Білорусі, Прибалтики (ННЦ «Інститут аграрної економіки», Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України», ГНУ Всеросійський НІИ економіки сільського

© О.М. Шпичак, 2016

хотьяства РАСХН й ін.). Найбільший особистий вклад у цю проблему зробили академіки І.І. Лукінов, В.Р. Боев [6–7]. На нинішній час значні кризові явища в аграрному секторі та проблеми формування цін на аграрну продукцію, що зумовлені інфляційно-девальваційними процесами і низьким рівнем купівельної спроможності населення, вимагають додаткових глибоких та ґрунтовних наукових досліджень.

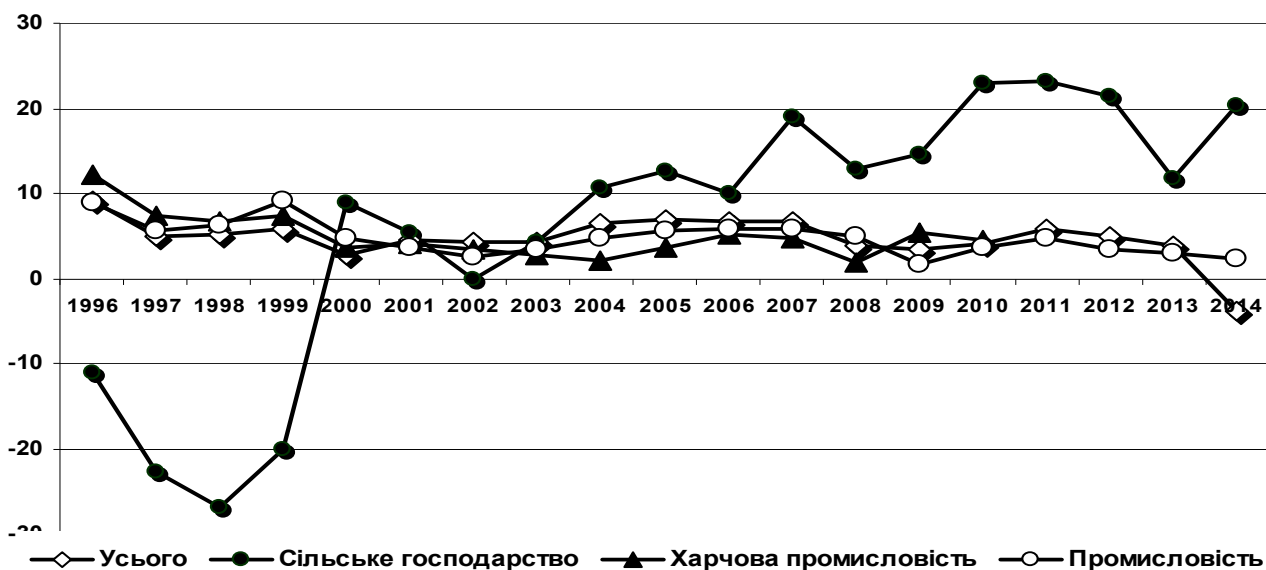
Мета статті – пошук шляхів удосконалення механізму формування цін на агропродовольчу продукцію в умовах інфляційно-девальваційних процесів і низької купівельної спроможності населення.

Виклад основних результатів дослідження. Теоретично ціни на сільськогосподарську продукцію формуються по витратах на межі гірших земель. Проте у зв'язку зі складністю їх визначення цей підхід не набув практичного поширення. Ціни формуються за середніми витратами. Останнє загострює проблему диспаритету цін. Теоретичними передумовами його виникнення є: нееластичність зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію та цінами на неї; вищі темпи науково-технічного прогресу порівняно з ростом попиту; відносна іммобільність сільськогосподарських ресурсів (земля, люди); високий ступінь демонополізації сільського господарства. Для України це зумовлено ще й дуже низьким рівнем ку-

півельної спроможності населення, що особливо характерно для сучасного стану.

Із теоретичного погляду заперечення необхідності дотримання еквівалентності обміну в АПК близьке до заперечення закону збереження енергії. Із сільського господарства в умовах диспаритету відносин в однібічному порядку відбирається енергія (матеріальні, фінансові, трудові ресурси тощо). Сільське господарство тривалий час є донором інших галузей країни й лише за рахунок того, що тут підживлення енергією відбувається завдяки природній родючості ґрунту.

Із метою моделювання паритетних відносин для розрахунку еквівалентної ціни на сільськогосподарську продукцію об'єктивно тривалий час використовувався показник норми прибутку, порівнюючи його з нормою прибутку в народному господарстві та інших його галузях. Проте нині виходячи з практичного погляду, робити це з позицій сільського господарства не виправдано, оскільки I і III сфери АПК України із суб'єктивних причин мають нижчі показники норми прибутку і рівня рентабельності, ніж у сільському господарстві (рис. 1). Виходячи з цього, доцільніше визначати індикатори галузевої рентабельності в сільському господарстві не приймаючи за основу порівняння з іншими сферами національного господарства.

Рис. 1. Рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності, %

Джерело: Дослідження автора.

Крім того, слід зазначити, що більш виправданим є методологічний підхід досягнення паритетності розвитку галузей національного господарства через оцінку доходів та якості життя сільського й міського населення, що враховує не лише співвідношення індексів зміни цін на сільськогосподарську продукцію до індексів зміни цін на продукцію, що споживається сільським господарством, але також процес відтворення людського капіталу, повноцінне харчування населення.

Нині все частіше науковці задаються проблемою, чи можливо визначити енергетичну еквівалентність вартості, іншими словами – визначити, скільки кіловат-годин міститься в доларі або в гривні та ін. Це важливо тому, коли стверджується, що у нас для виконання певної роботи «відсутні гроші». У кінцевому підсумку це означає, що у нас відсутні для цього вільні джерела енергії, вільні ресурси або вільний час. Маючи лише гроші, або золото, не можна виробити ні хліб, ні взуття, ні знаряддя праці. Цю думку ще в XVIII ст. висловив засновник школи фізіократів Ф. Кене [8].

У результаті запропонованого нами методичного підходу оцінки енергетичних потоків протягом 1961-2013 років було виявлено тенденцію до зниження використання енергетичних ресурсів у частині внесення мінеральних і органічних добрив, затрат живої праці й використання енергетичних потужностей у сільському господарстві України. Доведено, що ця тенденція існує на фоні зростання врожайності сільськогосподарських культур, що знаходить відображення у збільшенні енергетичного виходу продукції рослинництва. Така закономірність має масштабний характер, оскільки притаманна не тільки Україні, а також розвинутим країнам світу, наприклад, США, Франція [9].

На основі концептуального підходу, запропонованого С. Подолинським, що полягає у трансформації сонячної енергії завдяки праці людини, можна пояснити причини, які зумовили вищезазначені закономірності. Людина своєю інтелектуальною працею створює інновації, які підвищують продуктивність виробництва через збільшення сту-

пеня перетворення та збереження сонячної енергії, зменшення її розсіювання. Зокрема, інновацій у селекції щодо створення сортів із коротким терміном дозрівання, з високою віддачею вологи, з оптимальною величиною листової поверхні тощо. Це уможливорює максимальне проходження процесів фотосинтезу.

Вважаємо, що узагальнюючою категорією при обміні товарів має бути їхня енергетична цінність, що є найбільш обґрунтованою й зіставною величиною. Енергетичний підхід до оцінки вхідних потоків матеріально-технічних та людських ресурсів і вихідних потоків виробленої продукції у галузі дає змогу об'єктивніше дослідити проблему еквівалентності обміну.

Слід зазначити, що в умовах планово-адміністративної системи формування цін відбувалося у напрямі від собівартості сировини до роздрібною ціни кінцевого продукту. У ринкових умовах, навпаки, ціни формуються в напрямі від роздрібною ціни до ціни на сировину, що є одним із найважливіших факторів мінімізації витрат виробництва та забезпечення його конкурентоспроможності [10].

При цьому, на наш погляд, не зовсім вірне твердження, що за адміністративно-командної системи ціноутворення в Україні формувалося без урахування попиту і пропозиції. Досліджуючи процес розвитку ринкових відносин в Україні ми дійшли висновку, що вони існували й за умов планово-адміністративної економіки в колишньому СРСР. Узгодження попиту і пропозиції відбувалося на рівні Державного планового комітету, Державного комітету цін, Міністерства заготівель СРСР тощо. Цими структурами складалися баланси попиту й пропозиції на всі види сільськогосподарської продукції та продовольства в цілому по країні. Проте до республік і безпосередніх виробників (господарств) доводилися лише плани заготівель продукції без їхньої участі у розв'язанні проблеми відповідності попиту. За умов низької оперативності інформаційного взаємозв'язку між потребами народного господарства, пріоритетами безпосередніх споживачів та процесом визначення обсягів пропозиції продукції, необхідної для

країни, виникали великі диспропорції, що знижувало конкурентоспроможність сільськогосподарства за адміністративно-командної системи управління.

Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в країнах із ринковою економікою, як правило, відбувається в поєднанні ринкових важелів (на основі закону попиту і пропозиції) з елементами державного регулювання.

До цих елементів належить цілий арсенал: мінімальні ціни, еквівалентні ціни, заставні операції, інтервенційні операції, квотування, митні тарифи на ввезення та вивезення продукції, державні дотації на одиницю продукції, або на одиницю площі, державні дотації за якість продукції, державні дотації на голову тварин, пільгове кредитування, пільгове оподаткування, узгоджувальні комісії цін і доходів в інтеграційних формуваннях, біржові операції з ф'ючерсними контрактами тощо. За чіткості та своєчасності введення цих важелів економічні механізми у розвинутих країнах світу існують успішно.

В Україні вказаний арсенал економічних механізмів також існує. Проте через відсутність системності й своєчасності їх введення, належного фінансового забезпечення, прозорих економічних «правил гри», партнерської порядності між державою і товаровиробниками, на жаль, породило недовіру у багатьох сільськогосподарських товаровиробників, через що економічна віддача від цих механізмів була і є далека від очікуваних результатів.

Зокрема, це стосується механізму заставних закупівель зерна, який мав потужне наукове та законодавчо-правове забезпечення в Україні. Проте недотримання партнерських відносин між державою й товаровиробниками дискредитувало даний механізм. Це ж стосувалося також введення мінімальних цін і квотування на цукор, доплат на одиницю площі тощо.

Одним із найвдаліших прикладів ефективного поєднання ринкових важелів з елементами державного регулювання є введення обмежень на вивезення насіння соняшнику з прийняттям Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння де-

яких олійних культур». Ми брали безпосередню участь у розробці та введенні в дію цього механізму. Незважаючи на численну критику такого регулювання, що обґрунтовувалася недоцільністю встановлення внутрішніх обмежень торгівлі України на світовому ринку й відповідно митних тарифів на вивезення насіння соняшнику, нами на всіх рівнях доводилася позиція, що зазначені зміни не обмежують експортні потоки з України, вони лише змінюють вид експортного товару – із сировинного на продукцію глибшої переробки. В результаті був досягнутий великий довготривалий народногосподарський ефект, який проявився у кардинальній розбудові переробних потужностей завдяки збільшенню потоку інвестицій, робочих місць тощо. Як результат, Україна зайняла перше місце серед експортерів соняшникової олії на світовому ринку та збільшила обсяг валютних надходжень завдяки зовнішній торгівлі. Крім цього, в результаті переробки залишаються цінні білкові корми, що спрямовуються у тваринницьку галузь. Все це зумовило приріст доданої вартості в країні.

На нинішньому етапі є дискусійним питання введення аналогічних обмежень на насіння ріпаку. Вважаємо, що за теперішніх умов це є несвоечасним у зв'язку з відсутністю налагоджених внутрішніх і зовнішніх ринків збуту ріпакової олії.

Крім того, нині особливістю функціонування вітчизняного сільського господарства, на відміну від передових країн світу, є існування сільськогосподарських підприємств у різних технологічних, інноваційних, соціальних, організаційних та економічних вимірах (від натурального виробництва (ОСГ) до високоіндустріальних інтегрованих структур (агрохолдинги)). Необхідні адекватні економічні підходи до кожного з цих видів підприємств. Такі підходи обов'язково повинні передбачати стратегію їх розвитку, яка в багатьох випадках відсутня.

У зв'язку з цим доречно наші дослідження щодо зміни у цінній паритетності між картоплею і пшеницею, де за останні сто років відбулися різкі структурні трансформації у технології та організації виробництва (табл. 1).

На початку ХХ ст. на виробництві пшениці використовували живу тяглову силу, збирання врожаю та його обмолот здійснювали за допомогою серпа й ціпа. На початку

ХХІ ст. це відбувається за допомогою високопродуктивної техніки та обладнання з комп'ютерним управлінням.

1. Зміна цінової паритетності залежно від інноваційних, організаційних і технологічних характеристик виробників сільськогосподарської продукції в Україні на прикладі картоплі та пшениці

Показник	1910-1911 рр.	2014-2015 рр.
Пшениця	Рівень виробництва	
	Низький. Ручні знаряддя праці	Високий. Високотехнологічне обладнання
Картопля		Низький. Ручні знаряддя праці
Ціна 1 т: пшениці	57 крб	2800 грн
картоплі	12 крб	5000 грн
Кількість картоплі, що може бути куплена за 1 т пшениці, т	5	0,5
Зміна цінової паритетності, разів	10	

Джерело: Дослідження автора.

Водночас протягом цього ж періоду у виробництві картоплі не відбулося відчутних змін. Її в переважній більшості нині вирощують у господарствах населення, де, як і раніше, використовують живу тяглову силу, ручні знаряддя праці (лопата), в кращому випадку – мотоблок. Випереджувальні темпи зростання продуктивності праці при вирощуванні пшениці порівняно з виробництвом картоплі зумовили десятикратну зміну цінової паритетності. Якщо на початку ХХ ст. 1 т пшениці була еквівалентна 5 т картоплі, то вже через століття – лише 0,5 т.

Варто наголосити про надзвичайну актуальність проблеми важелів державного регулювання. Зауважимо, що надання державних доплат і дотації на молоко протягом останніх років було направлено на підвищення рівня рентабельності його виробництва, який за рахунок цього в окремі роки був вище 20 %. Проте при цьому не розв'язана стратегічна проблема – зростання концентрації виробництва й реалізації молока. Нині близько 80 % його виробляється в дрібних селянських господарствах, а серед них – 73 % утримують по одній корові. Це одна з головних причин низької якості молока, що реалізується цими господарствами переробним підприємствам, низької продуктивності праці в молочному скотарстві ОСГ, недотримання санітарно-гігієнічних умов при утриманні корів у цих господарствах, що

грунтується на знеособленості реалізованого молока переробним підприємствам.

Усунути знеособлення в ОСГ, де, як було зазначено, виробляється 80 % молока, і таким чином підвищити продуктивність праці, й особливо якість продукції, слід досягати за рахунок економічних стимулів за прирощувану голову, як це мало місце у Франції та Польщі, досвід яких детально вивчався автором. При цьому необхідно забезпечити поступовий перехід від утримання 1-2 корів в особистих селянських господарствах як мінімум до створення міні-ферм, де буде досягнута краща якість продукції й за рахунок цього відповідна закупівельна ціна. Такі пропозиції неодноразово направлялися нами у відповідні установи.

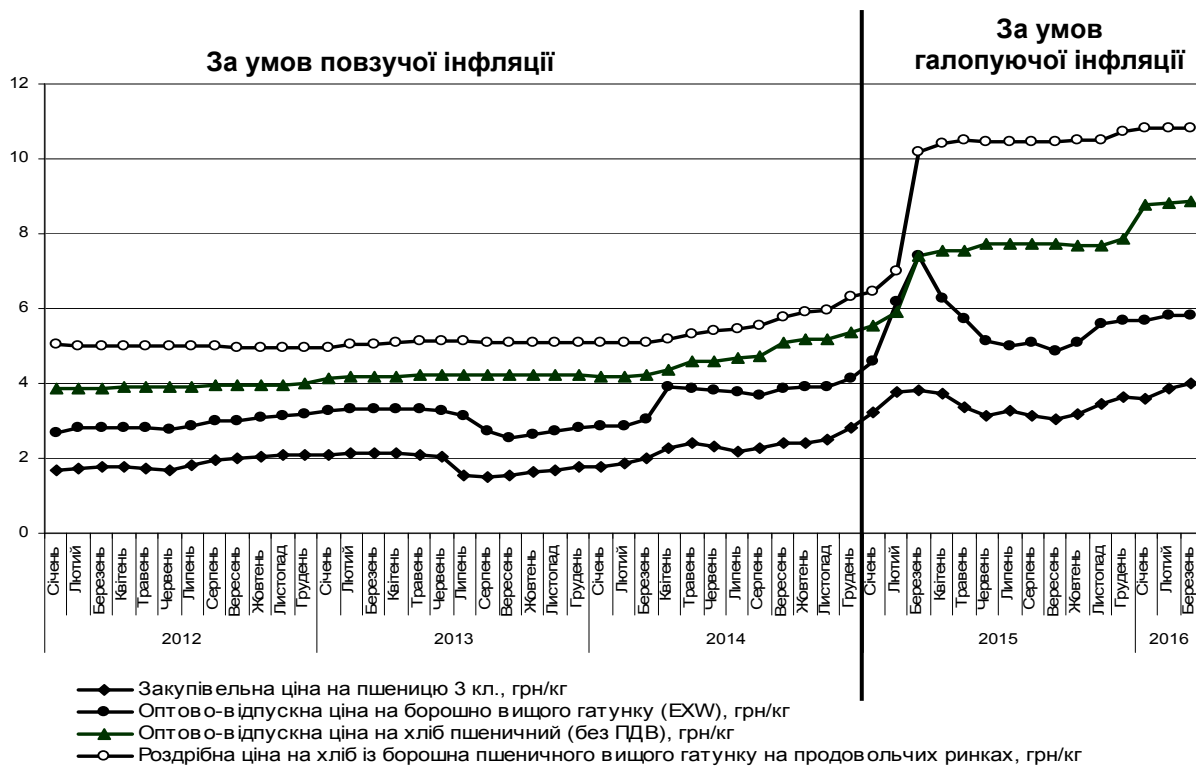
В умовах же інфляції та девальвації, низької купівельної спроможності населення вищезазначені недоліки ще більше загострюють економічну ситуацію в Україні.

Поняття «девальвація» й «інфляція» є близькими за своєю сутністю. Перше розуміють як купівельну спроможність національної валюти відносно іноземних валют, а друге відносять до її купівельної спроможності на внутрішньому ринку. Існують такі види інфляції: повзуча (до 5 % на рік), галопуюча (10-50 % на рік), гіперінфляція (1-2 % в день). В Україні у 2015 році рівень інфляції становив 43,3 %. Часто девальвація валюти є однією з причин загострення інфля-

ції всередині країни, особливо як це, на наш погляд, мало місце в Україні в 2014-2016 роках (протягом січня 2014 р. по березень 2016 р. курс національної валюти до долара США зріс у 3,3 раза).

За таких умов у підприємствах роздрібно́ї торгівлі, які найбільш наближені до кінцевого споживача, у зв'язку зі значними темпами інфляції та стрімким зростанням курсу долара є можливість миттєво реагувати на їх ажіотажний попит. Тоді як, наприклад, сільськогосподарські товаровиробники з

об'єктивних причин такої можливості позбавлені, що зумовлено організаційно-технологічним процесом ведення сільськогосподарського виробництва. При цьому характерно, що підвищені ціни на кінцеві продукти споживання вже навіть при зниженні закупівельних цін на сировину, як правило, не повертаються у своє початкове положення. Таким чином, у ланці роздрібно́ї торгівлі відбувається не просто зростання цін, а формується надмірна маржа (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка цін у продовольчому ланцюгу «зерно-борошно-хліб» (2012-2016 рр.)

Джерело: Власні дослідження.

Вважаємо, що усунення цього недоліку можливе створенням узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів в інтеграційних ланках від виробника сировини до споживача з обов'язковою участю незалежних експертів. Економічна сутність цього питання ґрунтується на тому, що кожен із учасників ланцюга: виробництво – переробка (заготівля) – торгівля безпосередньо заінтересований у співпраці й розуміє, що успіх кожного з них залежить від спільної узгодженості дій, ефективного функціонування однієї ланки є запорукою повноцінного функціонування суміжних ланок.

Запорукою успіху цих комісій є добровільність їх створення та наявність незалеж-

них експертів, які є фахівцями у ланках аналізованого продовольчого ланцюга й обов'язково користуються довірою всіх його представників [11].

На нинішній час для інфляційних процесів характерним є виникнення ажіотажного попиту, основною причиною якого є низька купівельна спроможність населення. Порівняння цього показника України з іншими країнами світу показує, що ще станом на серпень 2014 року за рівнем заробітної плати у доларовому та натуральному еквіваленті наша країна випереджала лише Молдову.

Слід зазначити, що по таких видах продукції, як молоко й молокопродукти та м'ясо і м'ясопродукти українці споживають

трохи більше половини від раціональної норми. У наукових та виробничих колах досить широко обговорюється проблема щодо невідповідності якості вітчизняної продукції вимогам ЄС і спричинена цим недоступність ринків країн ЄС. Водночас існує значний попит на молоко та молочні продукти, м'ясо й м'ясопродукти, які вироблені в особистих селянських господарствах і персоніфіковано реалізуються на ринку, де гарантується якість. Попит на цю продукцію за певних обставин перевищує інші канали її надходження на ринок. У зв'язку з цим, враховуючи наявність величезної незаповненої ніші на дану продукцію, є можливість її заповнення, насамперед продукцією власного виробника. Один із таких напрямів нами доповідався на засіданні РНБО під головуванням колишнього Президента України В.А. Ющенка, де ця пропозиція знайшла під-

тримку. Його сутність полягає у наданні на добровільних засадах зернового товарного кредиту (концентрованих кормів) особистим селянським господарствам для вирощування свиней. Це дає змогу без капітальних витрат забезпечити високоякісною продукцією власного споживача, створити додаткові робочі місця, не втрачати додану вартість, як це відбувається при масовому експорті зернових.

Порівняння споживання в умовах помірних та значних темпів інфляційних процесів при різних рівнях його натуралізації у сільській і міській місцевостях показує, що по дорогих складових споживчого кошику (м'ясо, молоко, фрукти) має місце скорочення розриву в цьому показникові на користь сільської місцевості (табл. 2). Тобто, у кризових умовах особисті селянські господарства є стійкішими, маючи більший потенціал виживання.

2. Співвідношення у споживанні продуктів харчування залежно від місця проживання в умовах інфляційно-девальваційних процесів

Вид продовольства	Місто до села, %		Усього 2015 р. до 2013 р., %
	II квартал 2013 р. (в умовах помірних девальваційних процесів)	II квартал 2015 р. (у період високих темпів інфляційно-девальваційних процесів)	
М'ясо й м'ясопродукти	127,9	122,5	90,2
Молоко й молокопродукти	101,5	94,8	98,6
Фрукти	184,0	168,4	71,8
Картопля	58,1	56,5	98,4
Овочі та баштанні	93,5	85,7	86,3
Яйця, шт.	100,0	95,2	100,0
Цукор	85,7	87,1	87,5
Олія	100	93,8	88,2

Джерело: Дослідження автора.

Встановлено, що інфляційно-девальваційні процеси збільшують натуралізацію обміну, зокрема бартер, який існував в Україні у період 1993–1995 років, коли цукор певною мірою виконував функції грошової одиниці.

Дослідження розміру заробітної плати та цін на окремі види продукції до інфляційно-девальваційного періоду (до 2014 р.) і на сучасному етапі у вітчизняній валюті та валюті США показують, що у вересні 2013 року середній розмір заробітної плати в Україні

становив 408 дол. США. В результаті девальвації національної валюти у березні 2016 року цей показник становив лише 187 дол. США, або вдвічі менше (табл. 3).

Ціни на продовольство у період з вересня 2013 по березень 2016 року в Україні у доларовому еквіваленті знизилися в 1,3-2,5 рази, у гривневому, навпаки, зросли в 1,3-3 рази. Це ще більше знизило економічну доступність до продукції для вітчизняного споживача (табл. 4).

3. Динаміка купівельної спроможності населення в умовах девальвації національної валюти

Показник	Вересень 2013 р.	Березень 2016 р.	Відношення вересня 2015 р. до вересня 2013 р., %
Середня заробітна плата по Україні, грн на 1 міс	3261,0	4920,0	150,9
Курс національної валюти до долара США, грн за 100 дол.	799,3	2635,6	329,7
Середня заробітна плата по Україні, дол. США на 1 міс.	408,0	186,7	45,8
Мінімальна заробітна плата: грн за 1 міс. дол. США за 1 міс.	1147,0	1378,0	120,1
	143,5	52,3	36,4
Ціна дизельного пального: грн за 1 т дол. США за 1 т	9800,0	17170,0	175,2
	1226,1	651,5	53,1

Джерело: Власні дослідження.

4. Роздрібні ціни на окремі види продовольства в Україні

Показник	Грн за 1 кг		Відношення березня 2016 р. до вересня 2013 р., %	У перерахунку на дол. США за 1 кг		Відношення березня 2016 р. до вересня 2013 р., %
	Вересень 2013 р.	Березень 2016 р.		Вересень 2013 р.	Березень 2016 р.	
Крупа гречана	8,7	27,6	316,8	1,1	1,0	96,1
Картопля	3,2	5,4	166,4	0,4	0,2	50,5
Цукор	6,2	15,4	249,9	0,8	0,6	75,8
Олія соняшникова	14,1	27,9	197,8	1,8	1,1	60,0
Молоко жирністю 2,5 %	6,8	11,2	165,5	0,8	0,4	50,2
Яловичина	52,3	68,3	130,6	6,5	2,6	39,6
Свинина	48,2	67,1	139,2	6,0	2,5	42,2

Джерело: Дослідження автора за даними Держслужби статистики України.

За умов інфляційно-девальваційних процесів зі зниженням купівельної спроможності населення та збільшенням витрат на комунальні послуги, ліки, особливо імпортовані, тощо відбувається вимушене зниження частки витрат на харчування в сімейному бюджеті. Про це показує порівняння індек-

сів зростання цін на дані види продукції й заробітної плати у квітні 2016 року порівняно з груднем 2014 року. Зокрема, по природному газу зростання становить 4,2 раза, електроенергії – 2,2, фармацевтичній продукції – 1,5 раза, а заробітна плата за цей період підвищилася лише на 23 % (рис. 3).

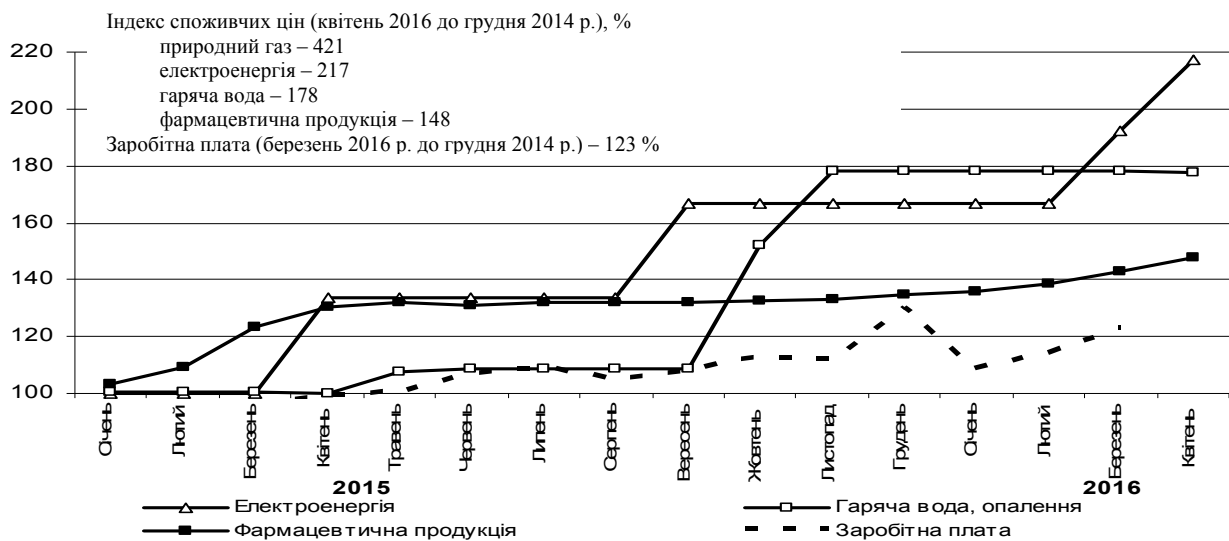

Рис. 3. Динаміка індексів споживчих цін окремих непродовольчих товарів та послуг (до грудня 2014 р.) і заробітної плати у 2015-2016 рр., %

Джерело: Власні дослідження за даними Державної служби статистики України.

У реальності добовий раціон людини в енергетичних одиницях (2500 ккал на добу) скорочується, оскільки формується за залишковим принципом. Також зменшуються обсяги споживання продовольства при збільшення витрат на нього. В такому випадку виникає протиріччя самої сутності поняття економічної достатності як індикатора продовольчої безпеки держави.

Особливу увагу слід звернути на те, що вирішення проблеми купівельної спроможності населення слід покласти не лише на галузь АПК через зниження собівартості продукції, а й на все національне господарство через підвищення доходів населення країни. При цьому підвищення споживання продовольства до рівня раціональних норм є значним резервом самофінансування галузей АПК.

Крім того, слід звернути увагу на те, що в умовах інфляції й особливо гіперінфляції при визначенні рівня економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції складається ілюзорна видимість високого рівня її дохідності, про що показують дані за 1993 і 2015 роки. Так, за умов гіперінфляції в 1993 році на рівні 10156 % рівень рентабельності зернових в Україні порівняно з 1990 роком зріс у рази й досяг 361,3 %, насіння соняшнику – 505,6, цукрових буряків – 143,6 %. Аналогічна ситуація, але в кілька разів менша, склалася в 2014 році. За нашими розрахунками, за песимістичним варіантом рентабельним у 2014 році було б лише виробництво насіння соняшнику 1,7 %, а пшениця, кукурудза і ріпак збитковими – відповідно 7,2; 8,4; 12,1 % [11]. У 2015 році (за попередніми даними) показники дохідності також викривлені.

Основні причини цього явища полягають у тому, що калькуляція виробничих витрат, згідно з вимогами бухгалтерського обліку, проводиться за цінами придбання та обліковується на момент здійснення технологічних операцій (посів озимих і ярих культур, догляд за посівами, збирання врожаю тощо) та враховує інфляційні й девальваційні процеси на рівні відповідного періоду року, що значно нижче, ніж це має місце в кінці року, коли продукцію реалізують. Небезпека такої, на наш погляд ілюзорної, прибутковості

сільського господарства в умовах дефіциту державного бюджету країни породжує наміри вилучати ілюзорні надприбутки з агропромислового комплексу.

Нині практично відсутнє оперативне, прозоре та об'єктивне інформаційне забезпечення управлінських структур аграрного сектора, що є основою для прийняття виважених й обґрунтованих рішень. Особливо це стосується витрат виробництва. Найбільш деталізована і доступна інформація моніториться Державною службою статистики України, проте, на жаль, вона надходить зі значним запізненням та стосується економічних результатів діяльності сільськогосподарських підприємств (великих, середніх і малих) та фермерських господарств (форма 50-сг і 2-ферм). При цьому практично не здійснюється моніторинг витрат виробництва в особистих селянських господарствах, які мають переважну частку у виробництві деяких видів сільськогосподарської продукції. В Інституті розроблений організаційно-методологічний підхід щодо проведення такого моніторингу, що, на нашу думку, є ключовою позицією об'єктивності збору інформації по даних господарствах, але для цього необхідні відповідні кошти.

Варто зазначити, що в умовах цінової нестабільності вирішальним для сільськогосподарського товаровиробника є застосування механізмів управління ціновими ризиками. Одним із таких механізмів є біржова торгівля. В Україні нині існує понад 500 бірж, проте вони, на жаль, не виконують свою безпосередню функцію, оскільки не здійснюють ф'ючерсні операції, а переважно спотові та форвардні.

Також дуже гостра проблема формування доданої вартості всередині країни, що є джерелом підвищення купівельної спроможності населення, створення додаткових робочих місць, забезпечення населення власними високоякісними продуктами харчування, зменшення негативного впливу світової кон'юнктури ринку.

На прикладі Франції, США й інших найбільших виробників зерна ми відстоюємо стратегічну економічну доцільність вивозити не лише зерно, а й забезпечивши внутрішні потреби у зерні: для хлібобулочних ви-

робів, концентрованих кормів для виробництва тваринницької продукції, біоетанолу, експортувати лишки зерна, молочну й м'ясну продукцію, займаючи відповідну нішу у світовому поділі праці та забезпечуючи вищу конкурентоспроможність України за різної кон'юнктури світового ринку. Це відповідає вимогам успішного бізнесу «яйця в одному кошику не носять».

За нашими розрахунками, в умовах України впровадження такого заходу зумовить одержання продукції зі значно вищою доданою вартістю. Зокрема, нами визначена сукупна додана вартість, що передбачає точку відліку, починаючи від виробництва зерна до його переробки в молоко чи м'ясо з урахуванням фактичної структури виробництва продукції тваринництва за категоріями господарств. Встановлено, що вона перевищує аналогічний показник від вирощування збіжжя до його експорту в 2,2 і 2,5 рази для молока чи м'яса відповідно [12].

Зі зниженням купівельної спроможності населення закономірно виникає проблема погіршення якості продуктів харчування, зниження калорійності споживання та збільшення споживання фальсифікованої продукції.

На окрему увагу заслуговує певне протиріччя між стратегічними твердженнями науковців у розв'язанні продовольчої проблеми кінця XIX і початку XXI ст. (органічне землеробство та автотрофність людини). Особливо це зумовлено значними темпами збільшення населення планети. За оцінками міжнародних експертів, до 2070 року цей показник зросте ще на третину проти існуючих 7,3 млрд осіб.

Слід зазначити, що більше ніж сторіччя тому відомими представниками науки (Д.І. Менделєєв, К.А. Тимірязєв) висловлювалася думка щодо неминучих процесів перетворення людини на автотрофну істоту, коли досягнення науки зможуть забезпечити здійснення людством хімічних процесів синтезу органічної речовини із неорганічної, що нині доступне тільки за допомогою процесу фотосинтезу в рослинному світі. На їхню думку, лише це могло б кардинально розв'язати проблему із продовольчим забез-

печенням людини, проблема голоду не стояла б так гостро [13, с. 153-154; 14, с. 122].

Висновки. З метою забезпечення дієвої системи ціноутворення в Україні та послаблення руйнівної сили інфляційно-девальваційних процесів у сільському господарстві в умовах низької купівельної спроможності населення на сучасному етапі існує нагальна необхідність здійснювати комплекс заходів:

забезпечення виконання біржами України, яких понад 500, їх фундаментальної функції – індикатора ринкової ціни продукції здійсненням ф'ючерсної торгівлі (а не лише спотової й форвардної) з метою зменшення цінових ризиків сільськогосподарських товаровиробників через механізм хеджування (в Одесі більше як 200 років тому вже існувала біржа, у США про біржі ще нічого не було відомо);

визначення еквівалентних цін для забезпечення відтворення виробництва сільськогосподарської продукції відповідними темпами. Методичні та практичні напрацювання щодо розрахунків нормативів рентабельності по видах продукції здійснені в Інституті ще у 80-х роках минулого століття разом із Ростовським всесоюзним інститутом нормативів. Ці розробки слід вести і нині з урахуванням сучасних умов, проте для цього необхідне відповідне фінансування та кадрове забезпечення;

застосування системи механізмів державного регулювання з урахуванням земельних відносин щодо захисту інтересів виробників і споживачів, що діють у розвинутих країнах світу й опрацьовані в Інституті відповідно до умов України (мінімальні ціни, еквівалентні ціни, заставні операції, інтервенційні операції, квотування, митні тарифи на ввезення і вивезення продукції, державні дотації на одиницю продукції або на одиницю площі, державні дотації за якість продукції, державні дотації на голову тварин, пільгове кредитування, пільгове оподаткування, узгоджувальні комісії цін та доходів в інтеграційних формуваннях, біржові операції з ф'ючерсними контрактами тощо), які обов'язково повинні передбачати стратегічний розвиток галузей і бути гарантованими

у їх здійсненні, що усуне недовіру товаровиробників;

вибірковим методом на основі базових підприємств систематичне проведення оперативного моніторингу собівартості виробництва як одного з факторів забезпечення конкурентоспроможності продукції в ринкових умовах, у підприємствах різних форм господарювання (в тому числі й в особистих господарствах) для одержання об'єктивної та оперативної інформації щодо діяльності суб'єктів ринку. В Інституті розроблено відповідні організаційно-методичні підходи щодо такого моніторингу;

систематичне дослідження структури роздрібної ціни за видами продовольства й визначення частки кожного з учасників продовольчого ланцюга, створення узгоджувальної комісії по цінах, витратах і доходах із представників виробництва сировини, її переробки й роздрібної торгівлі та незалежних експертів. В Інституті наявний досвід методичного і практичного напрацювання із цих проблем;

із метою збільшення купівельної спроможності населення, зменшення безробіття та збільшення ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції й продовольства України нарощувати додану вартість у продовольчих ланцюгах як джерела самозабезпечення АПК інвестиційними ресурсами. В Інституті існують відповідні методичні розробки та здійснюються практичні напрацювання з цих проблем. У 2014 році вони були предметом обговорення на Президії НААН;

забезпечення об'єктивного визначення рівня рентабельності сільського господарства в умовах інфляційно-девальваційних процесів з метою усунення ілюзорного його завищення. Відповідні методичні розробки в Інституті були здійснені ще у 1997 році, нині вони продовжуються з урахуванням сучасних умов;

проведення аналізу і прогнозування точної кон'юнктури внутрішнього ринку основних видів сільськогосподарської продукції для своєчасного інформаційного забезпечення щодо стану ринкової ситуації безпосередніх товаровиробників та державних управлінських структур. Науковці Інституту проходили відповідне навчання (в США й Україні) за рахунок повного фінансування США та одержали міжнародні сертифікати;

систематичне відстеження рівня економічної доступності продовольства в умовах значного перевищення темпів зростання життєво необхідних витрат (вартість лікарських засобів, комунальних послуг тощо) над темпами збільшення розміру заробітної плати з метою передбачення і попередження соціальних збурень населення, які можливі за суттєвого розриву між доходами та витратами сімейного бюджету;

надання відповідної адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення, що зменшить навантаження на бюджет;

для усунення ажіотажного попиту населення створення мінімум п'ятиденних резервів для безперебійного постачання продовольства у роздрібну мережу при незмінному рівні цін. Ажіотажний попит у передових країнах світу відсутній;

у контексті розглянутих питань звернути увагу на те, що на нинішній час згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 року «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» серед переліку спеціальностей чітко не виділено такі фундаментальні напрями дослідження, як проблеми ціноутворення, ринків та їх інфраструктури, які, як бачимо, є й залишатимуться надзвичайно актуальними. Без підготовки відповідних кадрів розв'язати ці проблеми буде проблематично.

Список використаних джерел

1. *Петти В.* Экономические и статистические работы / В. Петти. - М. : Госуд. соц.-экон. изд-во, 1940. - 324 с.
2. *Смит А.* Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй / А. Сміт. - К. : Port-Royal, 2001. - 594 с.
3. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения / Давид Рикардо. - М. : Госуд. изд-во политической литературы, 1955. - 238 с.
4. *Маркс К.* Теории прибавочной стоимости : «Капитал». - Т. 4 / К. Маркс. - М. : Политиздат, 1978. - 674 с.
5. *Маршалл А.* Принципы политической экономии / Альфред Маршалл. - М. : Директ-Медиа, 2012. - 2128 с.
6. *Лукинов І. І.* Вибрані праці. У двох книгах. - Кн. 2. / І. І. Лукинов. - К. : ННЦ ІАЕ, 2007. - 794 с.

7. Боев В. Р. Совершенствование закупочных цен на сельскохозяйственную продукцию / В. Р. Боев. – М. : Экономика, 1974. – 254 с.
8. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения /Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур; [предисл. П. Н. Клюкин; пер. с франц., англ., нем.]. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
9. Шпичак О. М. Енергетичний підхід щодо оцінки трансформацій в сільському господарстві через призму фізіократичних поглядів у контексті інноваційних процесів / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. – 2015. – № 10. – С. 5–16.
10. Шпичак О. М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 3–10.
11. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 85–95.
12. Шпичак О. М. Вигоди та проблеми експорту зерна з України / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5–15.
13. Менделеев Д. И. Заветные мысли: Полное издание. – М. : Мысль, 1995. – 414 с.
14. Тимирязев К. А. Солнце, жизнь и хлорофилл / К. А. Тимирязев. – Госуд. изд-во колхозной и совхозной литературы ; СПб, 1913. – 228 с.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016 р.

* * *

Новини АПК

Мінагрополітики представило комплексний план реформування галузі «3+5»

Міністерство аграрної політики і продовольства України визначило конкретні кроки, за якими відбуватиметься реформування галузі. Вони покладені в основу комплексного стратегічного плану, який отримав назву «3+5». Про це повідомив Міністр аграрної політики і продовольства України Тарас Кутовий.

За його словами, команда Мінагрополітики визначила 3 основні пріоритети та 5 напрямів, які перетинаються з ними. Три пріоритети – це реформа системи держпідтримки з акцентом на дрібних фермерів, завершення земельної реформи та реформа державних підприємств. А також – п'ять головних напрямів: розвиток ринків збуту, органічне виробництво і нішеві культури, розвиток сільських територій, зрошення та безпека харчової продукції.

«Мета реформ «3+5» – сильна процвітаюча галузь. А це – розвиток сільських територій, створення нових робочих місць, підвищення зарплатні та відрахувань до бюджету», – зазначив Тарас Кутовий.

Міністр підкреслив, що команда Мінагрополітики створюватиме комфортне бізнес-середовище для всіх: від малих і середніх фермерів до великих агрохолдингів. Для перших – шляхом гарантії підтримки від держави: вигідними програмами кредитування і страхування, допомогою в обігу продукції та освоєнні нових напрямків. Для других – забезпечивши чесні та прозорі правила роботи на ринку.

«У результаті впровадження реформ «3+5» фермери мають стати конкурентоспроможними й успішними. Прибутковий малий і середній бізнес – це більше робочих місць і податків, які можна направити на нові школи, дитсадки, лікарні, заклади культури тощо. Розвиваючи села, ми значно підвищимо привабливість роботи і життя в них», наголосив Міністр.

Реформи «3+5» дозволять максимально розкрити потенціал агропромислового комплексу України і вивести його на європейський рівень.

Прес-служба Мінагрополітики України